

Л.Ю. Памірська.. Стан вивчення іноземних мов у школах національних меншин Волині у 20– 30-ті рр. XX ст.

УДК 371.2 (09)

Л.Ю. Памірська,

викладач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СТАН ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ШКОЛАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ВОЛИНИ У 20– 30-ТІ РР. XX СТ.

У статті проаналізовано стан вивчення іноземних мов у школах національних меншин Волині у 20-30-х рр. XX ст.

Історія створення та функціонування на території Волинської губернії навчальних та культурно-освітніх закладів уже висвітлювалась у багатьох роботах сучасних українських істориків. Зокрема, відомі дослідження О. Войналович, Б. Чирка, Л. Якубової, у яких детально проаналізовано загальну політику радянського керівництва щодо етнонаціональних меншин УРСР, наведено статистичний матеріал щодо культосвітніх закладів [1,2,3]. При цьому більшість авторів використовували в основному матеріали центральних архівів України (ЦДАГО, ЦДАВО), тому підхід до порушеної проблематики дещо однобічний. Тим часом чимало недосліджених і неопублікованих документів стосовно історії освіти нацменшин зберігають фонди Державних архівів Житомирської (ДАЖО), Хмельницької (ДАХО), Луцької (ДАЛО) областей. У цій статті ми ставимо перед собою наступні завдання: спираючися, в першу чергу, на документи ДАЖО, висвітлити процес створення та функціонування на Волині освітніх та культурних закладів нацменшин на поч. XX – 30 рр. XX ст.; проаналізувати стан вивчення іноземних мов у школах нацменшин Волині поч. XX – 30-ті рр. XX ст.; показати еволюцію політики радянського керівництва щодо нацменшин України загалом та Волині зокрема (специфіку політики "коренізації" як унікального соціокультурного явища 20-30-х рр. XX ст.); класифікувати переглянуті дослідження науковців з цієї проблеми.

На поч. XX ст. уряд та офіційні установи намагалися уніфікувати середню освіту різних етносів, що жили в Україні, за допомогою державної школи, яка базувалася б на засадах російської культури та православ'я. Але ця тенденція, як свідчать досліджувані матеріали та джерела, розвивалася паралельно з іншою тенденцією – щодо збереження національної самобутності. Цьому сприяла ціла низка об'єктивних та суб'єктивних факторів. По-перше, особливості релігії національних меншин як важливого фактора освіти та виховання; по-друге, компактне розселення окремих етнічних громад, які визначалися своєю ментальністю, мали свої звичаї, господарські традиції.

Початок XX ст. в Україні пов'язаний з дуже широким розвитком початкової національної школи, яка офіційно підпорядковувалася Міністерству народної освіти, але існувала за рахунок коштів громад нацменшин і діяла відповідно до їхніх традицій. Одночасно частина нацменшин вчила дітей у державних російськомовних школах. Представники всіх народів, які проживали в цей час на Україні, зокрема на Волині, намагалися чи то в державних, чи в національних закладах дати освіту своїм нащадкам. Вони розуміли її значення для подальшого культурного розвитку своєї нації. У результаті цього склався високий відсоток грамотних серед поляків, чехів, євреїв [4: 29-33].

Щоправда, до офіційних статистичних показників слід підходити обережно. Оскільки до теперішнього часу серед етнологів та культурологів не існує єдиного визначення дефініцій "нація", "етнос". По-різному трактуються і їхні основні ознаки. Згідно з парадигмою Західної Європи, етнонаціональну приналежність слід визначати за такими критеріями, як спільна громадянська культура, єдина правова система, спільне економічне життя. У той час у Центральній та Східній Європі сформувалася інша парадигма, де на перший план виходять такі чинники, як спільна мова, культура, звичаї тощо.

Звичайно, радянські функціонери 20-х років користувалися своїми власними суб'єктивними переконаннями та поглядами при визначенні етнонаціональної приналежності громадян. Складність виявлялася і в тому, що часто самі селяни зовсім не пов'язували себе з тим чи іншим етносом, ідентифікували себе за конфесійною ознакою (як це широко зустрічалося у середньовічній період в усій Європі) [5: 160].

У часи "коренізації" (20-30-ті роки XX ст.) держава приділяла велику увагу задоволенню національних запитів як українців, так і інших етносів, які проживали в Україні. Пропагувався для наслідування приклад німецької колонії Єрусалимка Пулинського р-ну, де в 1928 р. закрили кірху, а в цьому приміщенні відкрили школу [6: 38].

Формування системи районування в основному завершилося на початок 30-х років XX ст. в Україні. У ті часи на Волині існувало два національні округи – Пулинський (німецький національний район) та Мархлевський (польський національний район). Необхідною умовою створення національних районів була переважна більшість у складі населення певної національної групи. Наприклад, поляки у складі Мархлевського району (за станом на 1927 рік) становили 68,9% [4: 124].

Основні напрями та критерії формування системи освіти мовами нацменшин визначалися численними законодавчими актами. Серед них – постанови ВУЦВК та РНК УРСР "Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови" (1 серпня 1923 р.) та "Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури" (6 липня 1927 р.). Під національною школою розумілася загальноосвітня установа, викладання в якій здійснюється мовою певної національної групи, наприклад, польською, німецькою, чеською. Така школа й одержувала статус національної.

Утворення національних навчальних закладів за канонами радянської освітньої системи почалося на поч. 1920-х років. Хоча польські, єврейські, німецькі та інші навчальні заклади і мали статус національних, проте

їхні учнівські колективи не формувалися за національною ознакою. Так, практично в усіх національних школах училися діти чехів, німців, поляків або ж представників інших національних груп. При наявності необхідної кількості учнів (до 20-ти, інколи й менше) у національних школах відкривалися національні класи, навчання в яких велось мовами відповідних національних груп. Наприклад, у єврейській школі міг існувати німецький клас, у польській – український тощо. Якщо у школі було кілька національних класів, наприклад, три польських, два єврейських та один німецький і жодна з національних груп не мала суттєвої чисельної переваги, то такі школи розглядалися як "змішані" (польсько-єврейсько-німецькі тощо) [4: 132-133].

Привертає увагу така цікава деталь, як визначення статусу "рідна мова" для конкретного учня. Навколо цієї проблеми у сферах, що мали причетність до формування системи національної освіти, точилися гострі дискусії. Зокрема, питання визначення рідної мови учнів обговорювали на Першій Всеукраїнській нараді з роботи серед нацменшин (січень 1927 р.), Всеукраїнській конференції працівників польських культурних установ (1932 р.) та інших нарадах і конференціях. Так, на Першій Всеукраїнській конференції працівників культурно-освітніх установ, що здійснювали роботу серед нацменшин (травень 1931 р.), з доповіддю "Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України)" виступив Нарком освіти України М. Скрипник. Він проаналізував стан та перспективи розвитку національної освіти в республіці і порушив питання щодо мови викладання в національних навчальних закладах. Висловлюючи офіційну позицію щодо мовної політики в галузі національної освіти, М. Скрипник зауважив: "Перед нами стоїть завдання удосконалити нашу лінію на практиці. Навчання дітей треба починати тією мовою, якою говорить дитина. Далі треба додавати й інші мови, далі стоїть питання про вивчення, як предмета, по школах нацменшин України, української мови і далі російської мови" [7: 108].

На наш погляд, сказано про мови навчання ясно і конкретно. Однак варіанти застосування мов різних нацгруп у національних школах (кількість годин викладання тощо) були різноманітними. Причини цього були різні: недостатня кількість національних навчальних закладів, недоліки у підготовці педагогічних кадрів для викладання в школах нацменшин тощо. Особливо гостро стало питання із забезпеченням учнів рідною мовою у місцях з багатонаціональним складом населення, зокрема на Волині.

Так, наприклад, у німецькій школі (1904 р.) у колонії Вовнянка поблизу містечка Рожище Луцького повіту навчалися діти різних віросповідань. Змішане навчання дітей різних національностей було й у ряді інших шкіл Волині.

Варто звернутися в аналізованій площині і до дореволюційного досвіду. Зокрема, у період революційних подій 1905 р. на терені Волині відкривалися приватні польські школи. Місцева влада, виконуючи царський указ "Про зміцнення початків віротерпимості" (17 квітня 1905 р.), змушена була санкціонувати їх діяльність. До таких шкіл ставилася вимога, щоб у них навчалися діти тільки польської національності і всі предмети, окрім польської мови і закону Божого, викладалися російською мовою, а вивчення польської мови здійснювалося лише факультативно. Однак керівництво цих шкіл часто ігнорувало такі обмеження. До них приймали і представників інших національностей. А вчителі нерідко не виконували вимог царської адміністрації про викладання предметів російською мовою [8: 105].

Програми навчання у початкових приватних школах уміщували основи релігії (катехізис, молитву), а також читання і письмо по-польськи. У небагатьох школах вчили також російської мови та арифметики. У школі села Турчин Житомирського повіту, наприклад, навчали, окрім читання та письма польською й російською, ще й німецької мови [9: 78].

Як бачимо, у польськомовній, чеськомовній та інших національних школах для учнів як іноземна мала сприйматися російська (офіційна мова у дореволюційній Україні) і, можливо, й українська, яка не всюди функціонувала повноцінно в умовах заборон, переслідувань та утисків у Царській Росії.

Великою проблемою для працівників відділів освіти була відсутність педагогів, які добре знали мови нацменшин. Після встановлення більшовицької влади більшість учителів, побоюючись репресій, виїхала за кордон. До того ж навіть ті вчителі, які залишилися не влаштовували радянських функціонерів відділів освіти, оскільки не були знайомі з методами нової "пролетарської школи" і не мали комуністичного світогляду.

Так, з метою підготовки фахівців для радянських шкіл з польською мовою викладання у травні 1924 р. у Шепетівці та Коростені були організовані спеціальні курси на 20 осіб, розраховані на 14 діб. На курсах обговорювалися такі основні питання: вивчення польської мови і літератури, методика викладання іноземної мови, питання антирелігійної пропаганди та боротьба з католицькою церквою тощо [10].

У різні роки в Україні діяли також національні середні спеціальні навчальні заклади, зокрема Вінницька єврейська педшкола; єврейський та польський факультети при Житомирській українській школі механічної обробки лісу; Житомирська єврейська педагогічна школа; Чеський відділ при Київській педагогічній школі та ін. Поряд із середніми спеціальними закладами діяли Одеський німецький, Миколаївський російський та Київський польський педагогічні інститути [4: 135].

Офіційна концепція національної школи базувалася за критерієм мови навчання, а не за національною приналежністю учнів, які здобували в ній освіту. Проте частина працівників Раднацмену Наркомату освіт наполягали на тому, щоб діти здобували освіту виключно мовою "своїх" національної групи. Причому воля батьків і знання дітьми мови навчання, яку їм нав'язували, взагалі не цікавила нацменпрацівників [4: 134].

У 1933 р. сталінським режимом розпочалося тотальне знищення української наукової, освітньої, культурницької інтелігенції, активно проходила боротьба з національним відродженням 20-х років (боротьба з так званою "скрипніковською" лінією в навчальних закладах України).

Унаслідок цього в 1933-1934 навчальному році був зафіксований великий дефіцит учителів шкіл національних меншин. Чимало шкіл різних етносів або закрилось, або перейшло на українську мову викладання. Наприклад, наприкінці 1930-х років було ліквідовано всі польські культурно-освітні установи Волині (хати читальні, сільбуди) [5: 167]. На думку сталінського керівництва, освітні заклади для етнонаціональних меншин України повністю виконали своє завдання. І подальше їх існування в умовах встановлення тоталітарного режиму в СРСР було недоцільно.

Отже, розвиток освіти нацменшин на Волині загалом збігався з аналогічними процесами в інших регіонах республіки, однак позначений певною специфікою. Оскільки Волинський округ був прикордонним, центральна влада приділяла йому особливу увагу, про що свідчать численні спеціальні постанови та центральні державні перевірки. У роки "коренізації" мережа німецьких, польських шкіл зростала швидше, ніж в інших регіонах УРСР, але в 1930-ті роки масштаби сталінських репресій щодо вчителів шкіл нацменшин та працівників культстанов були значно більшими. Умовно історію освіти нацменшин Волині поч. XX ст. можна поділити на 3 основні етапи:

1) послаблення тотальної русифікації, відкриття приватних шкіл нацменшин навчання рідною мовою (поч. XX ст.);

2) створення широкої мережі культурно-освітніх та шкільних закладів нацменшин у період "коренізації" (1924-1933 рр.);

3) процес знищення культосвітніх на шкільних закладів (кінець 1933-1938 рр.).

Слід відзначити виразну тенденцію вивчати, крім рідної, мову іноземну (для польських дітей, наприклад, німецьку), відповідно – організацію цілої низки середніх і вищих навчальних закладів для вчителів-фахівців з іноземної мови.

Можна передбачити, що стан вивчення іноземних мов на Волині поч. XX ст. дає можливість говорити про поліфункціонування (полілінгвізм) багатьох мов крім української, російської, польської, чеської, німецької, єврейської та інших як на рівні побуту, так і на рівні офіційних ділових стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Войналович О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні. – К.: Полтава, 1992;
2. Чирко Б.В. Шкільництво різних націй (Національні меншини на Україні в 1920-1930-х рр. за документами ЦДАГО України) // Архіви України. – 1992. – № 3-4.
3. Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денаціоналізація // УГЖ. – 1998. – № 6.
4. Нацменшини у XX столітті: Політико-правовий аспект. – К.: І ПЕІНД, 2000. – 356 с.
5. Нестеренко В.А. Польські освітні заклади південно-східної Волині в 20-30-ті роки XX ст. // Поляки на Волині: Історія і сучасність. Велика Волинь – 2003. – С. 159-170.
6. Натикач П.І. Німці в Житомирській окрузі (20-ті роки XX ст. // Нац. меншини Правобережної України. Історія і сучасність. Волинь. 1998. – С. 37-39.
7. Скрипник М.О. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України) Доповідь на І Всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників національних меншостей. 20 травня 1931 р. // Укр. іст. журнал. – 1989. – № 11. – С. 108.
8. Бабійчук В.В. Політика російського самодержавства стосовно польської освіти на Волині в XIX ст. // Поляки на Волині: Історія і сучасність. – 2003. – Велика Волинь. – С. 105.
9. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині – Житомирщині у XIX – першій половині XX ст. – Житомир, 2002. – С. 78
10. ДАХО. – Ф.Р. 1086. ОП. 1 – Спр. 81. – арк. 48.
11. ДАХО – Ф.П. 458. – ОП.1 – Спр. 117. – арк. 67.

Матеріал надійшов до редакції 28.03.2006 р.

Памирская Л.Ю. Состояние изучения иностранных языков в школах национальных меньшин Волини в 20-30-х гг. XX ст.

В статье анализируется состояние изучения иностранных языков в школах национальных меньшин Волини в 20-30-х гг. XX ст.

Pamirska L.Yu. The study of foreign language in the Volyn region schools of national minorities in the 20-30s of the 20-th century.

The article deals with the study of foreign language in the Volyn region schools of national minorities in the 20-30s of the 20-th century.